

Anyakönyvezésre nem javasolt férfinévek			
kért forma	helyette javasolt név	kért forma	helyette javasolt név
Ajven (2)		Kriszthofel	Kristóf
Álehandro	Sándor	Krisztofel	Kristóf
Alexander (2)	Sándor	Krisztofer (3)	Kristóf
Alexandr (2)	Sándor	Lüszien	Lucián
André (2)	András, Endre	Mats	
Benett (1+2)	Benedek	Misel (2+2)	
Benetto	Benedek	Nick (2)	Miklós
Berárd*	Berár, Bernát	Nico	
Berger (2)	Berzsé	Nicolas	Miklós
Bryan		Nikol	Miklós
Chezare	Cézár	Nikolász	Miklós
Christián	Krisztián	Nikolasz, Nicolas	Miklós
Christopher (3)	Kristóf	Nikosz	
Cinyó		Noel	
Csipolinó		Philippe (3)	Fülöp
Daniel	Dániel	Riccárdo	Richárd
Deniel (2+3)	Dániel	Rikárd (3)	Richárd
Eliot	Éliás	Robertó (2)	Róbert
Enrikó	Henrik	Rokkó (2)	Rókus
Enzo	Henrik	Soin*	
Enzó Chícó		Thomas	Tamás
Étienne	István	Toma	Tamás
Frederik	Frigyes	Turán	
Gerard (2)	Zserár	Turul*	
Jassy		Viliam	Vilmos
Kenon			

Népnevek magyar és cseh frazeológizmusokban

A frazeológiai kapcsolatok – az egyes népek sajátos életviszonyainak alakulása következtében – az emberek és a világ dolgait lényegükben megragadó jellemzéseket, találó megfigyeléseket és hasonlatokat tartalmaznak. Mind a magyar, mind a cseh nemzet az évszázadok során szerzett saját élettapasztalatainak, megállapításainak, nézeteinek és szükségleteinek megfelelően teremtette meg frazeológiai készletét. E két nemzeti anyag

tartalmának és alkalmoszerű használatának elemzése során – a népnevek vizsgálatának segítségével – szeretnénk rámutatni a közöttük létező jelentésbeli eltérésekre, azonosságokra, esetleg kölcsönhatásokra, valamint az egyes szókapcsolatok időszerűtlenségére és elavultságára.

A népnevek (ethnonymumok) rendszertani helye az európai onomasztikában nincs tisztázva, így a propriumok és az appellativumok közé való besorolásuk már évek óta a névtanosok vitatárgya. A vita a mai napig folyik két oknál fogva: az egyik ok az egyes nyelvek nyelvtani hagyománya; pl. a cseh nyelvben nagy kezdőbetűvel írják a népneveket, tehát tulajdonnévnek számítanak; magyar hagyomány szerint a népnevek közszók, mégpedig kettős szófajúak: főnevek és melléknevek. A vita sikertelenségének másik oka az, hogy hiányzik a tulajdonnévnek egyértelmű és szabatos meghatározása. A névtanosok a vita folyamán három csoportba bomlottak (csak vázlatosan ismertetem, bővebben lásd M. Semjonová, *Überblick über die Anschauungen zur Stellung des Ethnonyms und des Bewohnernames auf der Ebene Appellativum–Proprium: Namenkundliche Informationen*, October 1977, Nr.31, 17–23): az első csoport az ethnonymumokat tulajdonnévnek tartja, a második közszónak tekinti őket, a harmadik csoport képviselői azon a nézeten vannak, hogy a népnevek (főnévi használatukban) a tulajdonnév és a köznév közötti átmeneti területen (határterületen) helyezkednek el, ugyanis a kontextustól függően egyaránt vannak köznévi (egyes számban, többes számban egy emberi csoportot jelölve) és tulajdonnévi sajátosságai is (a többes számú főnévi népnév, ha a nép egységnek tekintett egészére vonatkozik, tulajdonnévnek számíthat, vagy az egyes számú népnév egyedi dolgot is kifejezhet, így tulajdonnév is lehet – úgy vélem, hogy még a magyar nyelvben is).

E szemszögből kiindulva vizsgáltam az ethnonymumok „küldetését”, funkcióját a magyar és a cseh állandó szókapcsolatokban. Ismeretes, hogy a magyar nyelvben a népnevek főnévi és melléknévi alakja azonos, a kontextus (a mi esetünkben a frazeológizmus egységes jelentéstartalma és formai állandósága) és a népnév konnotatív funkciója (az identifikáló funkciója itt háttérbe szorul) lehetővé tette a tulajdonnévszerű, illetve a közszoí természetű nevek megkülönböztetését.

A népnevek jellemző használata a frazeológizmusokban (elvesztik eredeti jelentésüket és másféle értelmet kapnak) lehetővé tette a népnevek szerepének vizsgálatát a frazeológiai egység jelentésében, valamint az állandó szókapcsolatok szemantikai egybevetését.

A magyar népneves frazeológizmusokat MARGALITS EDE Magyar közmondások és közmondásszerű szólások (Budapest, 1896.) című gyűjteményéből, valamint O. NAGY GÁBOR Magyar szólások és közmondások (Budapest, 1976.) című munkájából gyűjtöttem. A cseh névanyagot a Cseh Tudományos Akadémia által kiadott háromkötetes nagy szótár a Slovník české

frazeologie a idiomatiky (Cseh frazeológizmusok és idiómák szótára. Praha, 1983–1994.) és ČELAKOVSKÝ F. L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích (A szláv népek szólásai közmondásokban. Praha, 1949.) alapján vizsgáltam. A magyar frazeológizmusokban a következő népnevek fordulnak elő csakis tulajdonnévi szerepben (akkor, amikor a népnév a nép egységének tekintett egészére vonatkozik, egyes számban pedig egyedi dolgot fejez ki): bosnyák (2—számszerinti előfordulás), cigány (62), francia (2), görög (8), kun (3), lengyel (5), magyar (28), német (15), olasz (2), oláh (10), orosz (3), örmény (1), rác (3), rusnyák (1), sváb (3), szász (3), tatár (4), tót (6), török (19), zsidó (6). A cseh állandó szókapcsolatok a következő etnonymumokat tartalmazzák a leggyakrabban: Angličan(1), Cíkán (13), Čech (5), Čeremis (1), Dán (2), Francouz (1), Holand'an (Holander) (2), Mad'ar (2), Němec (16) Polák (16), Rus (9), Rusín (Malorus, Moskal) (10), Řek (6), Španěl (1), Šved (1), Slovák (5), Srb (2), Valach (Vlach) (14), Uher (1), Turek (9), Žid (6).

Az általunk vizsgált 310 frazeológizmus szerkezetileg többnyire szóláshasonlat, amelyben a két nép hol eltérő hol hasonló szemlélet- és gondolkodásmódja, nyelvi fantáziája, álláspontja tükröződik. Az okot az eltérő, sajátos vagy ellentmondásos történelmi és társadalmi körülményekben kell keresnünk. Összehasonlítva e két nyelv azonos vezérmotívummal bíró állandó szókapcsolatait (pl. erkölcsi magatartást, munkához való viszonyt kifejezők) a k ü l ö n b s é g e t éppen a népnév használatában találjuk meg: 1. azoknak a népeknek a neve, amelyekkel a legtöbbet érintkeznek az illető nyelvet beszélők, a leggyakrabban fordul elő a frazeológizmusokban (lásd a magyar szókapcsolatokban a leggyakoribb népnév a cigány (62), német (15) és a cseh nyelvűekben Němec (16), Polák (16), és Valach (14); 2. minden nyelvben más és más asszociáció tapad az egyes népnevekhez, így különbözőképpen tükröződik a nép valóságszemlélete a történelem folyamán. Mind a magyar mind a cseh frazeológizmusokban találhatók olyan szólások, amelyek a mai napig (a megváltozott viszonyok ellenére is, hisz a múltban a háborút viselő népek az idő folyamán barátokká is válhattak) kölcsönösen megőrizték csúfolódó, lebecsülő, becsmérlő, szidalmazó, figyelmeztető, intó stb. emlékeiket. A pejoratív jelentésárnyalattal rendelkező népnevek előfordulásának az okát egy-részt abban látjuk (egyetértve O. Nagy Gáborral), hogy a „régí világ egyszerű emberei csakis azt tartották helyesnek, rendesnek, amit ők maguk megszoktak, és mindazt, amit más népnél szokatlanak találtak, ami a hazaival ellenkezett, azt helytelennek, ...látták” (1979. 465). A történelmi légkör megváltozásával a nyelvben továbbra is megmaradnak az ilyen típusú szókinccselemek, amelyeknek funkciója lassan-lassan átalakul, vagy a nép saját szükséglete alapján továbbra is használja az ilyen elemeket, immár gonoszkodó mellézköngé nélkül (DOBOSSY, 1971. 76).

A magyar és cseh népneves frazeológizmusok gondolati (fogalmi) tartalmát vizsgálva megállapítottuk, hogy többnyire az élet sokarcúságát tükrözve

informálnak bennünket az egyes nép mindennapi életéről, munkájáról, egymás közötti viszonyairól, a barátság, a világ, az élet felfogásáról, az emberi magatartásról, érzelmekről stb., ugyanakkor történeti- és társadalmi okokból kifolyólag ellentétes felfogásokat is (az erkölcsi normákat illetően) tartalmaznak. Ezt illusztrálja a szótári anyag elemzése és annak csoportosítása, egybevetése, rámutatva a népi szemléleti hasonlóságra és különbségre.

1. A magyarok ill. csehek általános vonatkozású véleménye az egyes népekről a következő frazeológizmusokban pejoratív jelentésárrnyalattal fordulnak elő. Az ilyen típusú frazeológiai egységek az anyagnak mintegy 70%-át alkotják:

Nincs hite mint a rácnak. Lator a török.

Poláci-tuláci. Čechové tehdáz zpívají, když se najedli.

2. A népek tulajdonságát általánosítva fejezik ki a következő szókapcsolatok:

Kérkedő mint a lengyel. Ravasz mint a görög.

Tvrdošijný jak Rusín. Prudký-zdravý jako Turek.

A frazeológiai egységek tanúsága szerint az egyes népnevek bizonyos tulajdonságok megjelenítői, azaz az egykori nép képviselőjének valamely jellemző tulajdonsága oly mértékben hozzátapadt a népnévhez, hogy a szókapcsolatok jelentésének alapjává is vált.

3. A népek magatartását, viselkedési módját mutatják a következő frazeológizmusok:

Úgy néz, mint a bosnyák. Úgy bánik vele, mint török a rabjával.

Za peníze Vlach i vlastního oice zabije. Sedět jak Turek. Udělat něco s klidem Angličana.

4. A munkához való viszonyt, a kötelesség teljesítését tükrözik a következő szókapcsolatok:

Székely ácsnak, cigány kovácsnak párja nincs. Nem szokta, mint cigány lova a szántást.

Jde mu to jako cikánovi orba. Dřít, dělat jak Slovák.

5. A beszélő véleménye, a valóságnak valamely mozzanatával kapcsolatos állásfoglalása is kifejeződik:

A magyar hamar aláír, lassan fizet. Majdra a zsidó sem ad.

Dokud svět světem, nebude Polák Němci bratem. Pokoj s Němci, jak vlku s ovčí.

6. Emberi állapot, érzésvilág megnyilvánulása kapott helyet néhány szókapcsolatban:

Búsul mint a lengyel. Örül neki, mint tót a pogácsának.

Privitykl psotě jako cikán šibenici. Mít někoho rád jak valach hřibě.

7. Az emberek–népek között levő kapcsolatok különféle fajaira (a barátságra, a szomszédi viszonyra stb.) vonatkoznak a további frazeológizmusok:

Rossz szomszédság, török átka. Adj a tótnak szállást, kiver a házból.

Nevhodný host nad Tatara protivnější. Táto! táto! hle, čert k nám leze do chalupy! Necht si leze, jen když není Moskal.

8. Külön típust alkotnak azok a frazeológizmusok, amelyek az étkezéssel, egészséggel kapcsolatosak:

Megenné a tót a falut határostul. Iszik mint a bécsi német.

Pít jak Dán, pije jako Holander, kouřit, hulit jako cikán.

Az alakjukat tekintve mondatjellegű szólások egyik csoportja az indulatszavakkal mutat rokonságot. Kifejezhetnek ezek a szólások fenyegetést (Megemlegeti a magyarok istenét!, Megtanítom a magyarok istenére!, Moskál nic velikáho není, ale-ale!); ellenkezést (Nem úgy verik a cigányt!, Oho! snad Valach víru zná?); figyelmeztetést (Riktáj cigány, jön a király!, Nem hajt a tatár (török), Střez se, když Tatar utíká, S jedné strany Čeremisi, s druhá strany pozor dej si, Slovanskámu jazyku od Němcův dobra nenaděj se, Hled' se staráho Turka, a mladáho Srba); átkozódásszerű rosszkívánságot (Hajtson el a tatár!); rendreutasítást (Alkudj, mit a cigány, fizess igazán!, Más a kengyel, más a lengyel, Proto Polák Polákem, aby bil, a chlap chlapem aby trpěl); biztatást (Él még a magyarok istene); vagyis csupa olyan lelkiállapotból fakadó megnyilatkozást (Szegény tatár!), amelyet általában indulatszavakkal is ki tudunk fejezni.

Gyűjtésünkéből még számos frazeológiai kapcsolatot emelhetnénk ki, a nyolc fogalomkörbe csoportosított anyagot még tovább lehetne bontani, de talán a felsoroltak is némi képet adnak a magyar és cseh nép véleményéről, viszonyáról a szomszédaikhoz, embertársaikhoz, munkához stb., annak ellenére, hogy akadnak köztük a mai ember számára időszerűtlenné vált nézetek, tévesnek bizonyult megállapítások: *Okos orosz ritkaság. Lesi a lengvelt. Nem kell a magyarnak pardon. Kde Slovan, tam ypěv, kde Mad'ar, tam hněv. Rak není ryba, a Řek není člověk.*

Összehasonlítva a vizsgált példáinkat, megállapíthatjuk, hogy a népnév előfordulása, használata a magyar szókapcsolatokban sokkal gazdagabb és színesebb, mint a cseh anyagban. A két nyelv frazeológiai egységének érzelmi és expresszív telítettsége azonban hasonló: a letűnt világ eseményeit, felfogásait, szemléletét tükrözik, színezetük leggyakrabban gúnyos, tréfás, ironikus, esetleg szomorúak, keserű emlékek is sűrűsödnek össze bennük. A fenti típusú szókapcsolatoknak elválaszthatatlan kísérelője a pejoratív jelentésárnyalat, amelyet Dobossy Lászlóval együtt a sérelmet szenvedők önvédelmi, illetőleg visszaütő fegyvereként (1971. 78) magyarázunk.

OPĚLÁNÉ KÁROLYI MÁRIA

Források:

DOBOSY L. (1971.), Csehül áll – magyarul beszél. MNy. LXVII, 76–79.

O.NAGY G. (1979.), Mi fán terem? Budapest.